

РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ (Београд)

СРПСКА ЈЕЗИЧКА НОРМА: ВУКОВИ ТЕМЕЉИ, БОШКОВИЋЕВА НАЧЕЛА, ДАНАШЊИ ДАНИЧИЋИ

0. ПРИСТУП

0.1. Овај чланак има, прво, свој спољашњи наслов и актуелизовану тему. А тиче се, са тога гледишта, основа српског књижевног језика како их је поставио Вук Караџић, погледа Радосава Бошковића на наш књижевни језик и његову норму, те двају покушаја „исправљања Вука” – из 1913. године, из пера Јована Скерлића, и из 1994. године, из уста Павла Ивића. То би био, дакле, актуелни аспект теме.

0.2. Чланак садржи, друго, фундаменталну тему и има свој унутрашњи наслов, који гласи: *Бошковићево учење о књижевном језику и његов значај за утврђивање српске језичке норме*. Са овога аспекта он чини други ауторов прилог у серији расправа о лингвистичком наслеђу Радосава Бошковића; први је био посвећен творби речи: *Бошковићев метод његово-семантичке реконструкције и његов значај за компаративно-историјску дериватологију словенских језика*¹.

1. ВУКОВИ ТЕМЕЉИ

1.1. У чланку *Ђуро Даничић и књижевни језик наш* (1947) Радосав Бошковић прави својеврсну паралелу између Даничића, који је имао „одређени правац рада – борба за реализацију Вукових идеја”, и Вука, који је у то време „увелико изводио језичку револуцију код нас”². У Даничићево време, педесетих година прошлога века, српски књижевни

¹ Први лингвистички научни скуп у спомен на професора др Радосава Бошковића (Даниловград, 14–15. мај 1987). Титоград, 1988, 141–156.

² Р. Бошковић. *Одабрани чланци и расправе*. Титоград, 1978, 187.

језик је, „лингвистички речено, био тада више пред својим формирањем него у своме формирању”: тада почиње „употреба народног језика у књижевности и науци”³. „Тако се десило оно што се није десило другде у свету” – закључује Бошковић: „да наш књижевни језик преживи класични период свога развика не у литератури, не код писаца, него у филологији, код Вука и Даничића”⁴.

Бошковић помиње чињеницу да је Вук Караџић за основицу српског књижевног језика узео свој матерњи говор, али не зато да би тиме оспорио оправданост таквога избора, као што то чине Ивић и другови (види т. 3.2), него зато да истакне Даничићев подвиг: као екавац и „грађанско дете”, „он је Вуков језик морао учити, он је Вуков језик научио; он је по познавању народног језика стао поред Вука”. Наш лингвиста оцењује да је Караџић за српски књижевни језик изабрао наш најпрогресивнији и најчистији дијалекат: „Лако је било Вуку писати народним језиком: он је сељачки син из Подриња, он је узео за књижевни језик свој рођени дијалекат, истина остајући на тај начин потпуно на линији лингвистичке концепције: бирајући за књижевни језик – најпрогресивнији и најчистији дијалекат наш”⁵.

„Прилична је разлика између Вука и Даничића што се тиче њихових погледа на књижевни језик: не гледају њих двојица истим очима на књижевни језик, не држе се они истих норми при одређивању језичке правилности” – истиче Бошковић на почетку поменутог чланка. А затим ту своју оцену конкретизује: Вук пише *јојасеви* зато, и само зато, што му се чини да је то обичније, народскије; Вук пише *навалице* зато што тако, и једино тако, народ говори; Вук пише: *Дамаск, дифтонг, Плутарх, рецейш* и сл. зато што му је тако обичније, што му се чини да је то ближе живоме говору⁶. Бошковић закључује да Вук остаје на линији „своје реформе књижевнога језика”⁷, не иде далеко од своје опште концепције књижевнога језика, од начела народнога језика у књижевности: „он избегава прописивање језичких норми, дефинисање појма правилнога и неправилног у књижевноме језику; он бежи од декретовања, од узаконивања; он чека док ствари не сазру, пушта да живот рече своју реч; он се боји да га пракса не демантује”⁸.

Даничићев нормативистички поступак Бошковић илуструје уз помоћ градијације као стилске фигуре: Даничић препоручује *јојасови* зато, и само зато, што на такав облик упућује историја нашега језика; Даничић препоручује *нахвалице* зато што такво, и једино такво, писање тражи историјска, етимолошка анализа; Даничић пише: *Дамасак, џаџиријарах, смарагад* и сл. зато што зна да у нашим речима све сугласничке групе на

³ Исто, 189.

⁴ Исто, 188

⁵ Исто.

⁶ Исто, 187.

⁷ Исто, 189.

⁸ Исто. 188.

крају речи раздваја непостојано *a* – сем група *сѣ, зд, шѣ, жд*. „Или даље: Даничић тражи у име језичке правилности *војводсѣво*, а гони *војводину*, иако је лако могуће да овде, у *војводина*, имамо обичну хапологију, избацавање једнога од двају једнаких слогова у непосредноме додиру у речи; или, још даље: Даничић је само за *ѣоноѣи*, он се бори против облика *ѣоноѣ*, иако је *ѣоноѣ* сасвим нормалан, логички резултат развитка сложенице *ѣоноѣи*; или, најдаље: Даничић тражи да се облици *руку, ногу* употребљавају само кад се мисли на *две руке, две ноге*, и тражи то зато, и једино зато, што су некад, до XV века, рецимо у доба Немањића, ти облици употребљавани само као двојина”⁹.

Наведене „филолошке ситнице”, како их Бошковић назива, „испадају у корист Вука, на штету Даничића”, али оне „не смањују огромни значај Даничићев за формирање и развитак књижевног језика нашег”; његов значај је, прво, „у томе што је Вукова концепција књижевног језика и правописа, народног језика и фонетичког правописа, у Даничићевим радовима добијала и добила научно образложење своје”; друго, „у томе што је Даничић дао у својим списима и својим преводима, нарочито у својим преводима, обрасце класичног књижевног језика нашег”; треће, „у томе што је Даничић у првим деценијама друге половине прошлога века директно каналисао и контролисао примену Вукових идеја на наш књижевни језик”¹⁰.

Дајући овакву, реалну оцену значаја Даничићевог филолошког и преводилачког рада, Бошковић описује и Даничићев нормативистички поступак: „Из свих тих оцена Даничићевих бије дах регламентације: у свима њима Даничић иде за нормализовањем, граматичким уоквиравањем књижевног језика, граматичке стране његове. Даничић је овде – чист граматичар; велики граматичар, али – граматичар: он прописује, декретује, узаконјује држећи се искључиво граматичке линије. Он је за стабилизацију, против сваке произвољности, за стезање, против сваке распојасаности, за оно што је најбоље, а не и за добро и за најбоље”¹¹.

1.2. Ко уме да чита, већ се из чланка *Ђуро Даничић и књижевни језик наш* види Бошковићева похвала Вуку Караџићу и његовом избору књижевног језика, и у погледу основице и са аспекта филолошких ситница, као и критичка оцена нормативистичке делатности Ђура Даничића. Тај је чланак, међутим, ипак пригодног карактера, јубиларан, и у њему је критика имплицитна, више између редова него у редовима. Друкчије ствари стоје са неким другим радовима.

У импровизованом говору на свечаној академији поводом педесетогодишњице наставничког рада А. Белића, чији су фрагменти објављени под насловом *А. Белић (1949–1950)*, Бошковић закључује да тек „од Белића и с Белићем – наша славистика, наша лингвистика хвата корак, иде у

⁹ Исто, 187–188.

¹⁰ Исто, 188.

¹¹ Исто, 189.

корак с европском славистиком, с европском лингвистиком избацујући с времена на време ногу испред ове”, и опет прави паралелу, која и овог пута испада у корист Белића, на штету Даничића: „Сетите се нашег духовног 'беда' – Ђуре Даничића. Сетите се његових Коријена и његова вокалског система индоевропске језичке групе. Сетите се тога – и биће вам јасно колико се код нас, у нашој лингвистици, у другој половини прошлог века држало за истину оно у што се у Европи, у европској лингвистици, у првој половини прошлог века само веровало и у што се у Европи, у европској лингвистици, у другој половини прошлог века – није више веровало”¹².

У чланку *И добри Даничић неки љути задрема* (1976) Бошковић показује како је Даничић „конструисао” два презимена у Рјечнику Југославенске академије, „и оба – мењајући оригинал”. Даничић је *Цолевић* окренуо на *Colović*, додавши – као објашњење свог поступка – да *Цолевић* у Вуковој песми стоји „гријешком” место *Colović*. „Грешка – јесте, али не Вукова” – закључује Бошковић¹³. „Идући за својим дубоким нагоном за регламентацијом”, Даничић је и презиме *Чајевић* окренуо на *Џајовић*, ставивши уз овај лик своју класичну етикету: „погрешка ће бити: *Џајевић*”. „Погрешку је овде <...> направио Даничић” – закључује Бошковић опет¹⁴. И ту је она класична Бошковићева оцена Вука и Даничића, која би се данас могла проширити као оцена Вукове језичке револуције и каснијих (све до данас, и данас нарочито) покушаја ревизије Вукових темеља српског књижевног језика: „Нико није харио ко је Вука исправљао (што се аутентичности грађе тиче). Па ни Даничић, који је у конкретном случају показао да није увек био упућен у дијалекатске каприце и да је понекад прелазио – за љубав лингвистичке норме – границе дозвољеног”¹⁵.

У наслову још једне Бошковићеве расправе помиње се Даничић – *Категорија ситарих српскохрватских личних хипокористика и њиха Andre, Andreta (Andrete) у интерпретацији Даничића и других* (1978). „То је категорија у коју је Даничић – како се нама чини – унео понајмање реда (свога пословичкога реда и своје понекад промашене регламентације) – и у интерпретацији које наша наука није ни данас далеко одмакла од Даничића и Даничићева времена” – тако почиње расправа¹⁶.

2. БОШКОВИЋЕВА НАЧЕЛА

2.1. У незавршеном чланку *О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика* (1935) Бошковић отпочиње једну од најделикатнијих тема у историји нашег књижевног језика. Он полази од тога да је „диференцијација књижевног језика београдског и

¹² Исто, 193.

¹³ Исто, 471.

¹⁴ Исто, 472.

¹⁵ Исто, 471.

¹⁶ Исто, 475.

загребачког подручја” у извесном смислу готова чињеница и да се „до извесне мере” може говорити о две редакције „данашњег српскохрватског књижевног језика”, београдској и загребачкој. Оцењује да је тој диференцијацији „таман онолико година колико и нашем књижевном и језичком јединству” и да је она „израз неједнака правца развита Вукова језика на српској и хрватској страни”¹⁷.

Бошковић је желео, прво (и то је остварио), да истакне оне језичке црте које су карактеристични знаци језичке диференцијације српскога и хрватскога књижевног језика, и то само оне које су израз природе општег творачког механизма једне или друге редакције нашег књижевног језика (грађење речи и речник, тј. лексика). Бошковић је још желео (али то није остварио) да те црте пропрати „лингвистичким коментаром све заједно и сваку понаособ”, да покаже како карактеристични знаци наше језичке диференцијације „изгледају посматрани у лингвистичкој перспективи” (друго), те да опише како су они настали, да утврди узроке, језичке и историјске, „који су довели до извесног двојства у нашем књижевном језику” (треће)¹⁸.

У првом (објављеном) делу своје расправе Бошковић наводи, уз нужне напомене, типологију лексичке и стилске диференцијације двеју редакција књижевног језика. Први тип или прву групу чине разлике само лексичке природе. При том наш лингвиста речи из прве групе наводи у две подгрупе: под а) су речи које се целином своје лексичке структуре разликују (тип *urota* – *завера*), а под б) су речи које се по неким компонентама своје лексичке структуре разликују, а имају неке заједничке морфеме, типа *ovlast* – *овлашћење* (исти префикс и корен, различит суфикс), типа *posvojan* – *присвојан* (исти суфикс и корен, различит префикс), типа *malodoban* – *малолетан* (исти суфикс и прва основа, различит други корен) и сл. Бошковић напомиње да су те речи „саставни елементи лексичког инвентара загребачке или београдске редакције нашег књижевног језика”, без обзира на то колико се оне стварно нормативно прописују, и да „многи примери, по употреби својој, данас више значе однос србизама и хрватизама неголи однос искључиво српских и искључиво хрватских речи”¹⁹.

Бошковић закључује да „природа лексичке диференцијације нашег књижевног језика није у свим случајевима и по унутрашњој страни својој само лексичког карактера”. Ту он мисли на две групе примера: „једно су случајеви у којима Хрвати имају – или бар загребачко књижевно подручје има – своју, домаћу реч, или бар домаћу по *формалном* руху, а Срби *шубицу*”²⁰ – то су примери друге групе типа *pristojba* – *шакса*, у којима је код Хрвата у обичају домаћа реч („или бар многи би се Хрвати заклели

¹⁷ Исто, 45.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто, 46 – 47

²⁰ Исто, 46.

да је домаћа”), а код Срба „туђица, какав европеизам”. Важна је Бошковићева напомена уз речи загребачке редакције: „Све ове и овакве загребачке ’домороткиње’, уколико нису чехизми или производ вештачке ’домаће индустрије’ – ропске су копије немачких превода појединих европеизама”²¹.

Друго су, опет, „случајеви где Хрвати имају готову реч, *кованицу*, термин, – а Срби *цео синтаксички израз*, опис”²² – трећу групу примера лексичке и стилске диференцијације чине разлике типа *vozilo – превозно средство, uobziriti – узети у обзир*. И уз ову групу Бошковић чини важне напомене: да је хрватски књижевни језик „по својој структуралној страни – језик *вештачке* природе”, да је његов лексикон „просто прожет кованицама”, док је српски књижевни језик „више задржао свој *природни*, ако хоћете – *народни, словенски* лик”, да међу кованицама хрватским има „потребних и непотребних; има их које су рађене по домаћим калупима, а има их које одишу туђим духом”²³.

Бошковићева расправа, нема сумње, представља темељ за свако даље проучавање типолошког диференцирања књижевног језика заснованог на српској (штокавској) етничкој и језичкој основи. Она показује шта је „хрватско” у загребачкој редакцији књижевног језика: то је она лакоћа са којом она „фабрикује нове речи” (друга и трећа група), док се верско-културном подвојеношћу објашњавају лексичке разлике, из прве групе. И поред извесне условности појмовно-терминолошке природе, недирања у идеолошке појмове (*Хрвати, српскохрватски*), овакво бављење историјом књижевног језика било је очито непожељно: „О овоме, Чоче, више не можеш писати!” (Белић). Тако нису објављени (вероватно ни написани) други и трећи део расправе: после филолошког требало је да следи (опште)лингвистичко и (компаративно)историјско разматрање.

2.2. Из ортографске проблематике Бошковић је написао само један рад: Протестни, азбестни *ишд.*; телефонисткиња, пијанисткиња *ишд.* (1950). Рад – вишеструко значајан.

У првом делу чланка Бошковић расправља о упрошћавању и неупрошћавању гласовних група *сйн (>сн)*, *здн (>зн)* у савременом српском језику. Он закључује да наведено правило о упрошћавању наведених гласовних група при творби придева в а ж и за све придеве који имају неодређени вид (тип *рајдосџан – рајдоснџ*), а од придева који имају само одређени вид – за све придеве из народног језика (тип *чајснџ* : част), за све старије придеве књижевног језика (тип *мејснџ* : место), за придеве направљене од изведених речи (тип *свџтлоснџ* : светлост), а н е в а ж и за придеве направљене од неизведених речи који имају само одређени вид само у два случаја: када се праве од туђих речи (тип *пројџестџни, азбестџни*) и за придеве „који би без сугласника *џ* били двосмислени” (*џрџстџни* : прст,

²¹ Исто, 47.

²² Исто, 46.

²³ Исто, 48.

да би се разликовало од *п̄рсн̄и* : прси; *ка̄сн̄и* : каста, да би се разликовало од *ка̄сн̄и*). Успостављање односа *радосан* – *радосни* значи „семазиолошко отрзање, удаљавање придева на *сн̄ан* и *здан* од њихових основних речи – лексикализовање тих придева”, при чему је то више резултат њиховог наслањања на придеве типа *бесан* – *бесни*, *грозан* – *грозни* (са етимолошким *сан* и *зан*) него утицаја зависних падежа на номинатив²⁴. Придеви који се праве од изведених речи немају никад *сн̄ни* „зато што код њих имамо ’крћење’ – не основе, дакле оног дела речи за који је везано реално значење, него суфикса, дакле оног дела речи за који је везано граматичко значење”²⁵.

Стари гласовни закон *сн̄н* > *сн* представља „извесну сметњу за данашња, нова образовања од основа на *сн̄* помоћу суфикса који почињу сугласником *н*” јер „та образовања удаљава од њихових основних речи” намећући им окрћену основу²⁶; при том одсуство категорије вида утиче на то да облици одређеног вида постају носиоци „ж и в е семазиолошке везе између изведених придева и њихових основних речи”²⁷; за неупрошћавање групе *сн̄н* у придевима направљеним од страних речи сигурно је био од значаја „лингвистички моменат” – „што су ти придеви к њ и ж е в н е речи, и по пореклу и по употреби, што нису прошли кроз жрвањ народних говора”, и „што су ти придеви с т р а н е речи”, „речи с најужим кругом образовања од истог корена поред себе”²⁸.

Са истом граматичком и творбено-семантичком прецизношћу Бошковић расправља, у другом делу чланка, о упрошћавању гласовних група *сн̄к* > *ск*, *шн̄к* > *шк* „код именица направљених суфиксом (*а*)к од основа на *сн̄* и *шн̄*, именичких и глаголских” (напрстак – *најрска*, заљуштак – *заљушка*), и „код хипокористика, било правих било само по пореклу, од именица са основом на *сн̄*, *зд* и *шн̄*” (листак – *лиска*, гроздак – *гроска*, плаштак – *плашка*), и о неупрошћавању гласовне групе *сн̄к* код именица женског рода типа *ијјанисн̄киња*, „направљених нашим суфиксом *киња* од именица мушког рода на *исн̄*”²⁹. Он закључује да су се групе *сн̄к* и *шн̄к* давно упростиле у домаћим речима првих двеју група, „њима су номинатив једине и генитив множине, с групама *сн̄*, *зд* и *шн̄*, довољни за одржавање везе с основним речима”, али да оне „све више губе семазиолошку везу с основним речима”³⁰, док именице типа *ијјанисн̄киња* чувају неупрошћену гласовну групу *сн̄к* зато што су оне, прво, „к њ и ж е в н е стране речи”, друго, што имају *сн̄к* у свим падежима тако да оне не би имале ниједан облик који би чувао „групу *сн̄* од изведене основе”, треће,

²⁴ Исто, 220–221.

²⁵ Исто, 222.

²⁶ Исто, 219.

²⁷ Исто, 221.

²⁸ Исто, 222.

²⁹ Исто, 223–224.

³⁰ Исто, 223–225.

зато што оне представљају „живу категорију образовања”, па им је „потребна јасна веза с основним речима”³¹.

„Од домаћих речи – у чисто гласовном положају групу *сѣк* налазимо, колико је мени познато, само у једном примеру: у речи *сѣклѡ* = стакло, коју Вук наводи из Дубровника. Ово је, дабогме, усамљен случај, али који није некарактеристичан: који показује да група *сѣк* није немогућа, с гласовног гледишта, за наш језик” – вели Бошковић³². У наведеном примеру (*сѣкло*) метатезом *сѣ* > *шс* > *ц* добијен је лик *цкло*, али зато постоје друге домаће речи у којима се гласовна група *сѣк* чува: лично име *Расѣко* и глагол *исѣкаѣи*. И то би била прва допуна која би се могла учинити Бошковићевом излагању.

Са граматичког (морфолошког и творбено-семантичког) аспекта Бошковићева анализа је исцрпна и нема јој се шта ни додати ни одузети. Са фонолошког аспекта она би се могла подупрети и нешто другачије интерпретирати. Фонетски закон о упрошћавању гласовних група *сѣн* (*вредносни*), *шѣн* (*чудовишни*) све више постаје историјски, па се и његови резултати фонологизују. Номинативи *власан*, *жалосан*, *ѣакосан*, *радосан* итд. јесу, како и Бошковић истиче, номинативи „фамилијарног, разговорног језика – у књижевном језику нашем” и једини номинативи „великог броја народних говора наших”³³. Чување номинатива типа *власѣан* у неутралном стилу књижевног језика последица је чињенице да су се ти придеви одувек употребљавали и као неодређени вид, у коме је најпре полугласник а потом вокал а раздвајао суфиксално н од основинског *сѣ*. Придеви типа *чудовишни*, *ѣозоришни* тек секундарно добијају облике неодређеног вида, па се фонологизовање гласовне промене огледа у њиховој творби. Зато, по измењеном језичком осећању које одражава фонолошку промену, кажемо: Он је *чудовишан* (ни регламентација даничићевског типа не успева да одржи облик „чудовиштан”). Исто тако, ако бисмо могли да употребимо неодређени вид, рекли бисмо: Он је човек *ѣозоришан* (а не бисмо рекли „позориштан”). Фонологизовањем промене *здн* > *зн* добили смо придеве *ѣозни*, *ѣразни*, по аналогiji и у облицима неодређеног вида *ѣразан*, *ѣозан* (мада овај последњи облик, *ѣозан* „канда, данас више нико и не говори тако, у неодређеном облику”³⁴).

За писање облика типа *ѣроѣсѣни*, *ѣѣјанисѣкиња* (наравно, и *модисѣкиња*, како предлаже и Бошковић да се ортографија уједначи³⁵) може се навести додатни аргумент, фонолошки. У наведеним новим образовањима заиста имамо фонолошко /стн/, /стк/, а ако долази до извесног упрошћавања гласовних група, без обзира на то да ли је то упрошћавање само привидно (акустично) или је стварно (артикулационо) – оно је само позиционог, ф о н е т с к о г, а не функционалног, ф о

³¹ Исто, 224–225.

³² Исто, 224.

³³ Исто, 220.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто, 225.

н о л о ш к о г карактера. Ортографски поступак који Бошковић предлаже само је још једна фонолошка корекција у нашем фонетском правопису.

И једна напомена, на крају. Писање генитива *најрска, залиска, лиска, гроска* према номинативима *најрсѿак, залисѿак, лисѿак, грозѿак* чисто је фонетског карактера. Овде није дошло до фонологизовања фонетске промене. Ако бисмо се одлучили да пишемо *најрсѿика, залисѿика, лисѿика, грозѿика* или у множини *залисѿици, најиѿици* (уместо данашњег ортографског писања: *залисци, најици*) – такво писање би одговарало данашњој фонемској (фонолошкој) структури речи. Исто тако писање *жлездни* (: жлезда), *гроздни* (: грозд) има пуно фонолошко оправдање. У овом последњем случају писање *д* имало би, да се послужимо Бошковићевим речима, диференцијалну вредност: разликовало би односни придев изведен од именице *грозд* од описног придева изведеног од именице *гроза* (са даљом мотивацијом у глаголу *грозити се*). Тако наша фонолошка аргументација само поткрепљује Бошковићеву граматичку аргументацију, осим у једном примеру: пошто писање *д* нема „диференцијалну вредност“, „уместо *жлездни* боље би било писати *жлезни*“³⁶ – сматрао је он.

3. ДАНАШЊИ ДАНИЧИЋИ

3.1. У Даничићево време била су – два Даничића (само што нема двојине да се такав скуп и облички изрази). Ј е д н о је Даничић који је научно образложио Вукову концепцију књижевног језика и правописа, који је у својим преводима дао обрасце нашег класичног књижевног језика и који је усмеравао у једном периоду примену Вукових идеја на књижевни језик (види т. 1.1). И њему – капа доле. Д р у г о је Даничић који није ћарио што је Вука исправљао. Његове филолошке странпутице промашене регламентације исправио је наш књижевни језик, одавно. Његове лингвистичке конструкције једним делом је исправио Радосав Бошковић, не тако давно. Али он је покушао да „исправи“ и термин *срѿски језик* као ознаку основе етничког бића српског народа: „Од њега потиче двочлано (и двоетничко) именовање нашег језика. Даничић је прихватио да грађу из српских историјских и фолклорних извора даје под именом *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Додуше, знаменити српски филолог је укључио и хрватску грађу из чакавских извора, али је и ту грађу, како је знао и умео, сврстао у ијекавске новоштокавске српске одреднице (речи). Даничић је, поред тога, прихватио да се књижевност Срба католика објављује у серији *Stari pisci hrvatski*“³⁷.

Први Даничић је остао један, уз Вука. Покушао је, додуше, Скерлић да оспори његову позитивну улогу, да оспори значај филолошке школе у Даничићево време, али је завршну оцену и ту дао Бошковић, ставивши

³⁶ Исто, 222.

³⁷ Р. Маројевић. *Тирилица на раскрићу векова: Огледи о срѿској еѿничкој и кулѿурној самосвесѿи*. Горњи Милановац – Београд, 1991, 131.

све на своје место: „Филолошка школа била је потпуно разумљива и потпуно позитивна у Даничићево време, кад је наш народни књижевни језик почињао свој развитак, али непотребна и штетна доцније, кад је наш књижевни језик био увелико одмакао у своме развитуку”³⁸. И ту, у самој тексту, наш лингвиста чини важну напомену: „Скерлићу се чинило да је књижевни језик наш постао деведесетих година прошлога века књижевнији зато што се ослободио од филолошке контроле, од граматичарских догми, од филолошке критике. А није: он је постао књижевнији зато што је тек крајем прошлог века, тек деведесетих година прошлога века, постао – књижевни језик. Тек тада почиње његова стабилизација, његово нормализовање; тек тада је он добио књижевну архитектонику, своје стилове, своје језичке стилове; добио је свој стални и устаљени лексички фонд; тек тада је добијена могућност за развитак и диференцијацију његових стилова: књижевнога, говорнога, административнога, научнога, песничкога итд. и за овакво или онакво котирање појединих речи у њему (покрајинске речи, речи из ове или оне друштвене средине, песничке речи, старинске речи, неологизми итд.)”³⁹. Анализирањем текстовима у целини, а овом својом напоменом нарочито, Бошковић се показао као утемљивач модерне науке о српском књижевном језику и његовој стилистици.

Д р у г и Даничић – онај који је покушао да ревидира Вуково учење о српском народу и његовом језику – није био један. Други Даничићи су се јављали касније, више у серијама него појединачно, кад год је српство као етничка и културна категорија било угрожено. Прву серију (назовимо је: Скерлић и његови анкетари) предводио је књижевни критичар, иначе најпрецењенија личност у историји српске културе – Јован Скерлић. Он је 4. новембра 1913. одржао предавање у Друштву за српски језик и књижевност (под насловом *Источно или јужно наречје?*); потом га је ускоро објавио, у два наставка, у Српском књижевном гласнику, у другом новембарском броју⁴⁰ и у децембарском двоброју⁴¹.

Методолошки разграничивши савремену науку о књижевности од филологије – што је, да парафразирамо Бошковића, потпуно разумљиво и потпуно позитивно, Скерлић је изгледа полазио од тога да књижевни критичар може расправљати о историји књижевности – без познавања филологије: 1° Он тврди, потпуно нетачно, да су источним наречјем писани „споменици старе српске књижевности”⁴². Недоследно писање графеме **ѣ** није доказ о екавском књижевном изговору. 2° Он тврди да „специјално у новој српској књижевности влада источно наречје”⁴³, што је

³⁸ Р. Бошковић. Нав. дело, 189.

³⁹ Исто, 189–190.

⁴⁰ Ј. Скерлић. *Источно или јужно наречје?*: [Увод]; I. Како је јужно наречје ушло у књижевност; II. Разлози који говоре за и против јужног наречја. (Свршиће се). – Српски књижевни гласник. Београд, 16 новембар 1913. Књ. XXXI. Бр. 10 (308), 756–770.

⁴¹ Ј. Скерлић. *Источно или јужно наречје?* (Крај): III. Разлози за источно наречје. – Српски књижевни гласник. Београд, 1 и 16 децембар 1913. Књ. XXXI. Бр. 11–12 (309–310), 862–873.

⁴² Ј. Скерлић. Нав. дело, 757.

⁴³ Исто, 758.

принципијелно нетачно: у славеносрпској писмености графемом **ѣ** обележава се *е* само после **љ** и **њ**, у осталим позицијама **ѣ** има вредност *је*. 3° Самоуверено закључује, потпуно погрешно, да Вук у својим првим писмима Копитару пише мешовито, јужним и источним наречјем, да на пример у писму од 6(18). маја 1814. „поред облика по јужном наречју пише и: цело, песнарица, разумети, девојка, одело“⁴⁴. Књижевни критичар није знао (или није хтео да зна) да Вук у свом најранијем правопису графемом **э** обележава гласовну групу *је*: цело, пѣснарица, разумѣти, дѣвојка, у одѣлу⁴⁵. Чак и кад цитира Вука, Скерлић то чини погрешно (или тенденциозно, што значи опет погрешно): „Ја знам да у славенским књигама стоји лепо, бело, снег, реч, свет“ – фалсификује Вука нови Даничић⁴⁶. А код Вука стварно стоји: „Ја знам да у Славенским књигама стои: љепо, бело, сњег, реч, свет“⁴⁷; он тако својим правописом – правописом *Мале љросѣонародње славеносрѣске ѣјеснарице* – пише традиционално **лѣпо**, **бѣло**, **снѣг**, **рѣч**, **свѣт**, што само сведочи да је славеносрпски ортографски узус одговарао јекавској ортоепији: *љепо, бјело, сњег, рјеч, свјет*. Ту екавице, једноставно – нема.

Вуков аргумент да је *јужни говор најближи и славенском наречју*, од којега многи вичу да се не *треба удаљавати* изнет је, по Скерлићу, „без много убеђења, више као туђе мишљење“; Караџић тобоже „није имао права да наведе тај разлог“ зато што је „из азбуке избацио знатан број непознатих словенских слова и увео из латинице *ј*“ и зато што је „стално тврдио да су словенски језик и српски језик два разна језика“, а сад тражи „од писаца да знају црквено-словенску ортографију!“⁴⁸. Књижевни критичар је овде помешао језичка са – ортографским питањима: јужно наречје је (формулација из бечког *Књижевног договора* 1850) „најближе старому славенском језику, а по томе и свијема осталијем језицима славенскијем“, а не – црквенославенској ортографији. Истичући да „сваки наш књижевник закона грчкога зна гдје по славенском језику ваља писати **ѣ**“, Вук није тражио од српских писаца „знање црквеног језика“ као предуслов за познавање јужног наречја, како му Скерлић приписује. Реформишући српску азбуку Вук није полазио (као, уосталом, ни Мркаљ) од тога да из српске школе и културе треба избацити црквенославенски језик, и то управо зато што су то „два разна језика“ (једно је матерњи језик, а друго класични језик словенске културе).

Вуков аргумент *јужно наречје је најраспрострањеније* (подразумева се: у српском народу, у границама српског језика, које је Караџић тачно етнички одредио) Скерлић побија идеолошким појмовима „српско-хрватскога“, па чак и „српскохрватско-словеначког“ народа и језика: 1° „Далмација не говори сва јекавски, но у северном приморју и на острвима икавски“ (јесте, али то није српски, него хрватски језик, тзв. чакавски).

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ В. Караџић. *Сабрана дела*. Књ. 20. *Прейиска*. I (1811–1821). Београд, 1988, 174–175.

⁴⁶ Ј. Скерлић. Нав. дело, 759.

⁴⁷ В. Караџић. *Сабрана дела*. Књ. 1. *Пјеснарица*. 1814–1815. Београд, 1965, 127.

⁴⁸ Ј. Скерлић. Нав. дело, 768.

2° „У правој Хрватској, око Загреба и Вараждина, говори се екавски“⁴⁹ (нити је тај говор екавски нити је тај језик српски, то је – н о в о х р в а т с к и језик, тзв. кајкавски, историјски огранак словеначког језика). 3° Скерлић ову (псеудо)аргументацију понавља и проширује: источним наречјем се говори „у северо-западној Хрватској, и код кајкаваца и, делом, код чакаваца. Како су Словенци екавци, *тим наречјем говори се на Словенском Југу од Триглава па до Солуна*. Тим језиком говоре и Срби и Хрвати и Словенци, и интерес је народног јединства и између Хрвата и Срба, и између Србо-Хрвата и Словенаца, да се усвоји најопштије и заједничко источно наречје“⁵⁰. Кад каже *да је јужно наречје и у дубровачких сјисаишеља и да се ипак само преко њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона*, Вук има у виду Србе католике; Скерлић сматра да је „у доба када је Караџић писао ове редове“ дубровачка књижевност била мртва и да се његов разлог окреће „противу њега самога: ако се хтело јединство са католичким делом нашег народа, требало је усвајати источно наречје којим се тада писало у Загребу“⁵¹. Али у Загребу је, и тада и данас, живео други, а не српски народ, народ чији је језик имао с в о ј е рефлексе прасловенског јата, и те рефлексе је нетачно поистовећивати са српском екавицом.

Тешко је наћи у Скерлићевој расправи нешто у чему би знаменити књижевни критичар био – потпуно у праву. Тачна је, без оградe, констатација да је „јужни говор најкарактеристичнији и најоригиналнији говор српскога језика“⁵², али овде Скерлић цитира – С т о ј а н а Н о в а к о в и ћ а. Констатујући да се „различан смисао може <...> обележити акцентом“ (значи, ипак, н е словима), Скерлић није оповргао Вуков аргумент *да се ни у једном другом наречју речи различнога значења словима не могу разликовати (сједим према сиједим, зайјевати према зайијевати)*, али је несумњиво релативизовао његов значај: „смисао речи не види се по њиховој засебној физиономији но и по смислу у реченици“⁵³. Од овог аргумента, међутим, одустао је – сам Вук: не наводи га у *Књижевном договору* (Беч, 1850). То опет значи да се мора полазити од Вукове коначне концепције, од завршне фазе, а не од њених ранијих (и раних) етапа.

3.2. Другу кампању против Вука уопште и ијекавице посебно покренуо је више серијом својих чланака него серијом својих присталица (назовимо је: Ивић и његови поклисари) данашњи Даничић, дијалектолог по вокацији, иначе најпрецењенија фигура домаће лингвистике – П а в л е И в и ћ. Долазак новог месије симболично је означен новинским насловом *На Дрини екавица или Скерлић њоново међу нама*⁵⁴.

⁴⁹ Исто, 766.

⁵⁰ Исто, 865.

⁵¹ Исто, 768–769.

⁵² Исто, 864–865.

⁵³ Исто, 767.

⁵⁴ Р. Маројевић. „Актуелни тренутиак“ српског књижевног језика или Скерлић њоново међу нама: *На Дрини екавица*. – Аргумент, Београд, 6. мај 1994, бр. 6, 20.

П. Ивић је 23. априла 1994, на Другом конгресу српских интелектуалаца, одржао говор, претходно објављен⁵⁵, под насловом *Актуелни шренуџак српског књижевног језика*. Уместо етничких и језичких критеријума у одређењу српског народа и његовог језика, од којих је научно полазио Вук, на почетку XIX века, дијалектолог узима, на крају XX века, верске маказе при одређивању народа („измешаност тих Срба са Хрватима и Муслиманима”) и идеолошке мердевине при одређивању језика („католици српскохрватског језика”)⁵⁶. У одређивању народа Ивићева позиција је ненаучна и антисрпска, у дефиницији језика – ненаучна и прохрватска.

Скерлић додуше криво толкује, али не игнорише Вукову аргументацију у корист јужног наречја, Ивић пак – конструише субјективне разлоге: „Сам Вук је био рођени ијекавац и није крио колико му је такав говор прирастао за срце. Предлагао је да се он усвоји као општесрпско решење, али, будући да то није могло проћи, морао је пристати на двојство”⁵⁷. Дијалектолог данас (за разлику од књижевног критичара јуче) не наводи никакве доказе – ни за прирастање за срце ни за пристајање на двојство.

И док је *Актуелни шренуџак* научно (и културно-историјски) већ оцењен⁵⁸, Ивићева *Пиџања српског књижевног језика данас* из исте године, објављена у издању (какве ли ироније!) Вукове задужбине⁵⁹ – остала су без научних одговора. И зато им посвећујемо више пажње.

Савремени дијалектолог није ништа бољи од ондашњег књижевног критичара у погледу читања текстова са предвуковском и раном Вуковом ортографијом. Тако текст Д о с и т е ј а О б р а д о в и ћ а из 1873. чита: „’общчи целог народа језик’ омогућава да ’просвешченије разума и свет ученија... простире се и достиже до сељана”⁶⁰. По славеносрпском ортографском узусу слово Ц (ц) има гласовну вредност шш (дакле: општи, просвештеније итд.).

Покушава П. И., прво, да докаже „да је Вукова победа средином прошлог века истиснула из употребе доситејевски књижевни језик на народној основи”, а не славеносрпски⁶¹, и друго, а у вези с првим, да разграничи „доситејевски” и славеносрпски језик: „Основна разлика између славеносрпског језика и доситејевског лежи у концепцији књижевног

⁵⁵ П. Ивић. *Актуелни шренуџак српског књижевног језика*. – Српско питање данас / Други конгрес српских интелектуалаца: Конгресни материјал. Београд, 1994, 35–39. Незнатно скраћено: П. Ивић. *Пиџања језичког јединства међу Србима: Вук је најправио грешку*. – Вечерње новости, Београд, 11. април 1994, 8.

⁵⁶ Исто, 36.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Р. Маројевић. *Актуелни шренуџак српског књижевног језика (Поводом реферата Павла Ивића)*. – Споне, Никшић, 1994, бр. 5–6, 95–100.

⁵⁹ П. Ивић. *Пиџања српског књижевног језика данас*. – Даница, Београд, 1994, I, 187–192.

⁶⁰ Исто, 189.

⁶¹ Исто, 191.

језика, у његовој оријентацији”, с л а в е н о с р п с к и – „идеал је отмени и узвишени црквенословенски језик, а елементи народног језика су нужно зло”, д о с и т е ј е в с к и – „идеал је народни језик, док су црквенословенски елементи његова неизбежна допуна у одређеним значењским областима”⁶².

И док учење о „доситејевском језику” и оцена да из српске књижевности Вук није истиснуо славеносрпски него „доситејевски” тип књижевног језика за Ивића нису нови – њима је наш лингвиста одслужио звање македонског академика⁶³, нова је, и из исте је, 1994. године, Ивићева ауторецензија на сопствено дело *О Вуковом Рјечнику из 1818*: у тој књизи он наводно „свестрано анализира једно од најпревратнички[ји]х дела новије срп[ске] књижевности, закључујући да Вук није био против славеносрпског већ доситејевског језика”⁶⁴. Овде пак П. И. фалсификује и самога себе: у наведеној књизи н е м а новог Ивићевог „закључка” – тамо се Вукова улога још интерпретирала у научним оквирима.

Из исте је, антивуковски плодне, 1994. године колективна *Историја српске културе*, коју је Ивић уредио и самостално написао поглавље необичног наслова – *Књижевни језик као инструмент културе и производ историје народа*⁶⁵. Наука полази од тога да је В у к реформисао српски књижевни језик по „начелу народног језика у књижевности” (види т. 1.1), а Ивић – да је народни језик увео Д о с и т е ј, док је Вук само ударио „темељ новом типу књижевног језика, чије је полазиште сељачки говор, а не градски”⁶⁶ (чак не ни *сеоски* него *сељачки* говор!). П. И. критикује Вука за став „према црквенословенском језичком наслеђу. Оно се смело задржати само у најнужнијој мери, и то стриктно прилагођено гласовној и обличкој структури српског језика”⁶⁷. Српски књижевни језик је „учинио кораке уназад”, између осталог и „одбацујући на непотребно ригорозан начин црквенословенско наслеђе”⁶⁸. Што се код Вука критикује, код Доситеја се хвали: „Залажући се, у теорији и пракси, за народни језик у књижевности, он је оставио нетакнуте оне црквенословенске и руске речи, махом апстрактних значења, које нису имале еквивалента у народном језику Срба”⁶⁹.

Тако је код потоњег Даничића, уз покушај радикалне ревизије, скоро негације Вуковог места у српској култури, све остало – помешано. Не

⁶² Исто, 190.

⁶³ П. Ивић. *О ишћању улоге Вука Караџића у развоју књижевног језика код Срба*. – Пристапни предавања, прилози и библиографија на новите членови на МАНУ. IX. Скопје, 1988, 17–25. Прештампано у: П. Ивић. *Целокућна дела*. IV. *О Вуку Караџићу*. Сремски Карловци – Нови Сад, 1991, 226–236.

⁶⁴ *Ко је ко: Писци из Југославије 1994*. Београд, 1994, 89–90.

⁶⁵ П. Ивић. *Књижевни језик као инструмент културе и производ историје народа*. – Историја српске културе. Горњи Милановац – Београд, 1994, 41–51.

⁶⁶ Исто, 47.

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Исто, 50.

⁶⁹ Исто, 47.

разликује се црквенословенски, његова руска редакција, од славеносрпског: чак и кад писац у свом рускословенском тексту употреби неку српску народну реч – такав текст и даље припада рускословенској писмености и чита се са руском фонетиком. Текст у коме су остале „нетакнуте” црквенословенске и руске речи, па макар такав текст написао и Доситеј Обрадовић, припада славеносрпској писмености. Такав текст има славеносрпску ортографију и чита се са српском фонетиком, али то није народни језик у књижевности. Славеносрпски тип књижевног језика, укључујући и његову, народном језику ближу, доситејевску верзију, био је осуђен на историјски неуспех: њиме се није могла на прави начин ни изразити српска култура ни остварити рецепција руске културе. Обе те функције књижевни језик је стекао – тек Вуковом реформом.

Радмило МАРОВЕВИЧ

НОРМА СЕРБСКОГ ЛИТЕРАТУРНОГ ЈАЗЫКА:

ОСНОВЫ В. КАРАДЖИЧА, ПРИНЦИПЫ Р. БОШКОВИЧА, НЫНЕШНИЕ ДАНИЧИЧИ

Резюме

В статье рассматриваются актуальные вопросы сербского литературного языка: во-первых, основы литературного языка, заложенные Вуком Караджичем, в связи с попытками их пересмотра; во-вторых, взгляды Радосава Бошковица на сербский литературный язык и его норму; в-третьих, два проекта ревизии реформы В. Караджича, т.е. исключения екавского произношения из сербской орфографии и орфоэпии, предложенные Йованом Скерличем, в 1913 г., и Павле Ивичем, в 1994 г. Первую ревизию учения Караджича предпринял Джуро Даничич, отказавшись от основных этнолингвистических понятий *сербский язык* и *сербский народ*.

Помимо актуальных вопросов, статья освещает фундаментальную тему: *учение Р. Бошковица о литературном языке и его значение для установления сербской литературной нормы*. В этом отношении статья входит в серию работ автора, посвященную лингвистическому наследию Р. Бошковица (первая статья этой серии касается словообразования: *Метод словообразовательно-семантической реконструкции Р. Бошковица и его значение для сравнительно-исторической дериватологии славянских языков*⁷⁰).

⁷⁰ Р. Маројевић. *Бошковићев метод њворбено-семантичке реконструкције и његов значај за књижевни-историјску дериватологију словенских језика*. – Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића: Радови са научног скупа. Даниловград, 14. и 15. маја 1987. Титоград, 1988. С. 141–156.

